

Форумът на Сердика – зоопантеон под паважа в центъра на София

Златозар Боев

Останките на почти 70 вида животни, лежали стотици години под паважа на най-централната част от центъра на София – площад „Света Неделя“, са колкото сензация, толкова и ... логичен факт, но .....само за археолозите. И все пак – орли, лешояди, соколи, дропли, сови, пеликани .... И още видри, язовци, диви котки, рисове, вълци, мечки .... ? Такова изреждане не ви ли се струва по-логично за описание на зоологическа градина, отколкото на животински находки от центъра на един от най-големите градове в Европа?

В действителност и археолозите бяха изненадани. Вече 3 години екип на Националния археологически институт и музей при БАН и Музея за история на София под ръководството на доц. Веселка Кацарова провеждат (от 2015 г.) най-мащабните археологически разкопки в

централната част на столицата ни. Наред с множеството артефакти, археолозите откриват, разкопават, изваждат, промиват етикетират и ... десетки хиляди животински кости, сред които понякога има и човешки. За да добиете още по-добра представа за естеството на това специално археозоологическо проучване, ще спомена, че останките от животни, които се намират тук, съвсем не са само костни. Разбира се, освен кости, се намират и хиляди зъби,

но тук става дума за десетките раковини (черупки) от сухоземни охлюви, както и и такива от сладководни миди. От всички тях получаваме нова и често съвсем неочаквана информация за състава и относителния дял на дивите и домашните животни,

както и за отделни страни от тяхното използване, включително и подробности за отношението на стопаните към някои животни.

Разкритите пластове са от късната античност (3 – 4 в. н. е.) до късното средновековие (16 – 19 в.), т. е. римски и османски период, но както в античността, така и в средновековието тук намираме невероятно разнообразие от дивы животни (птици и бозайници, по-рядко риби), някои от които са уникални.

Археологическите разкопки на „Форума на Сердика“ на площад „Света Неделя“. На заден план е главният вход на „Шератон София Хотел Балкан“. 31.10.2016 г. Сн. З. Боев

Знае се добре, че градските форуми през римската епоха са били най-важните места за гражданското общество. „Форумът на Сердика“ за съжаление в края на средновековието е бил до голяма степен унищожен. Запазените структури са дълбоко вкопани сред слоевете с разрушените сгради от античността. Според археолозите находките от 15 – 18 в. доказват високия стандарт на живот на обитателите на града по онова време. През 18 в. София е била сред най-важните градове в българските земи, а населението ѝ е било предимно християнско. Занаятчиите в София търгували с различни краища на обширната Османска империя, както и извън пределите ѝ. Главният пазарен площад на града през 15 – 18 в. бил разположен именно на мястото на разкопките на

пл. „Св. Неделя“. Тук ще разкажем за събраните кухненски отпадъци от многобройните боклуци и ями тъкмо в тази част на града.

За съжаление и до днес знаем твърде малко за животинския свят около столицата ни в миналото. Средновековната и късносредновековната субфосилна фауна на София са почти напълно непознати. Откъслени данни имаме за неолитно селище в квартал „Слатина“ (проучвано от археолога проф. Васил Николов). Друго място, с открити и определени животински останки е късноантичната (3 – 4 в.) вила на император Константин Велики в Костинброд - на другия край на Софийското поле (разкопки на н.с. Виолета Божилова).

През трите години (2015 – 2018) на проучване на Форума на Сердика бяха съ-

Археологическите разкопки на „Форума на Сердика“. Южната част на разкрития участък. На заден план вдясно – сградата на Централния универсален магазин. 31.10.2016 г. Сн. З. Боев

брани общо 29 251 животински останки. Значителна част от тях, поради начина им на отлагане не са се запазили в задоволителна степен, за да може да бъдат определени. Затова 12 397 находки, възлизащи на 42,4 % представляват неопределяеми костни парчета (т.нар. костни трески) без запазени по тях диагностични белези.

И все пак изследваният материал разкрива изненадващо разнообразие от диви птици и бозайници, както и много богат състав на домашните бозайници и птици. Установени са общо 66 вида животни, основно гръбначни: 5 вида лъчепери костни риби, отнасящи се към 3 разреда, 33 вида птици

от 9 разреда и 26 вида бозайници от 7 разреда, както и 2 вида мекотели.

Най-напред нека да разгледаме рибите. Намирането на кости от сом, шаран, щука и (евентуално) платика сочи за рибна търговия в някогашните централни части на София. Известно е, че сомът не се среща в малките реки на Софийското поле. Той е разпространен в долните и средните течения на големите реки. В България и платиката е разпространена в река Дунав и най-долните течения на по-големите му притоци. Според по-стари сведения някога сомът в река Искър достигал до района на село Лакатник, което е на около 50 км. на североизток от София. По други данни

сомът достигал участъци край София по река Искър. В България днес щуката обитава река Дунав и долните течения на големите ѝ притоци, река Камчия, както и по-големите реки, вливащи се в Бяло море. Заселва и големи езера и крайречни разливи. Такива обаче в близост около София не знаем да са съществували. Най-правдоподобно е да допуснем, че тези риби са били улавяни в Дунав, Искър, Вит, Огоста или Струма (в долните им течения), след което са били транспортирани до София. По-невероятно по онова време е те да са били отглеждани в рибарници край града. Във всеки случай установяването им е факт и техните останки пораждаат интересни теми за размисъл....

Около 1/5 от всички намери костни останки са на диви животни, повечето от които са били ценни ловни видове. Този значителен дял на ловните животни предполага, че в миналото Сердика е била обкръжена от сравнително богата и разнообразна природна среда. Действително, стрепетите от откритите степни тревни съобщества в Софийското поле се срещат наред с

Обикновена (северна) щука (*Esox lucius*). Рис. Златозар З. Боев

глухари от смесените или чисти иглолистни гори от околните планини. Така също малки кресливи орли от широколистните смесени гори установяваме наред с ловни-

Стрепет (*Tetrao tetrao*): женска (вляво) и мъжки (вдясно). Рис. Златозар З. Боев

Ловен сокол (*Falco cherrug*), полувъзрастен индивид. Рис. Златозар З. Боев

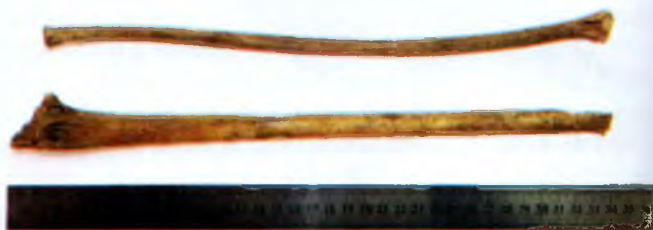
те соколи от откритите терени. Белоглави и черни лешояди и скални орли, предпочитащи по-сухи и открити местности със скални масиви, намираме наред с гълъбите гривяци от широколистните гори. Подобни местообитания край София съществуват и днес, но разликата е, че повечето от тези птици отдавна вече са ги напуснали, а някои дори са се оттеглили и отвъд пределите на страната.

Дивата фауна на Сердика безспорно е твърде разнообразна. Тя включвала един изчезнал вид – тура, и четири вида, които са изчезнали от съвременната фауна на България – черен лешояд, колхидски фазан, стрепет и елена лопатар. Историята на лопатара у нас е доста интересна. Знае се, че в римско време този елен е бил аклиматизиран из цяла Южна Европа. Като местен елемент на средиземноморската фауна в България, лопатарът, според проф. Николай Спасов, е оцелял докъм 9 – 10 в., когато бил изтребен напълно. Съвременните елени лопатари са потомци на вторично разселените лопатари през последните 150 години.

За един друг чифтокопитен бозайник заслужава да разкажем по-подробно. Както е известно турът е оцелял в Полша до началото на 17 в. Останките от последните известни досега турове от България (от Велики Преслав) са датирани от проф. Стефан Иванов към 16 – 17 в. Намирането на находки от тур в средновековна София (датирани 16 – 18 в.) е доказателство за съществуването му на Балканите поне през 16 в. В Унгария, Германия и Русия турът изчезнал още по-рано – през 13 в., а в Източна Пруссия – в края на 15 в. Новооткритите останки от тур от Форум на Сердика са приблизително едновъзрастни с тези от средновековната ни столица Велики Преслав. Те доказват, че дотогава турът в българските земи е оцелял едновременно поне в тези две отдалечени една от друга области на България (16 – 17 в.) – на изток (в Източния Предбалкан) и на запад (в Софийското поле). Това е нова и важна информация за финалната история на този вид на Балканите въобще.

В Сердика са открити и останките от 9 вида животни с ценна кожа – див заек, вълк, лисица, дива котка, язовец, кафява мечка, както и домашна котка, домашен заек и куче. Най-вероятно тяхното използване е било свързано с ценната им козина. Преди всичко обаче дивите животни са били използвани като източник на месо за храна от късносредновековното население на града.

В околностите на някогашна София, освен турът, обект на лов са били и благородни-

Черен лешояд (*Aegyrius monachus*): лява лакътна кост (долу) и лява лъчева кост (горе). Сн. З. Боев

Гривяк. (*Columba palumbus*). Рис. Златозар З. Боев

ят елен, еленът лопатар, сърната, дивата свиня, както и дивият заек. Намерени са и останки от животни, чието използване не може категорично да се определи – напр. от сив плъх и белогърд таралеж. Към синантропните животни, които свободно обитават и се заселват в човешките селища, във „Форум Сердика“ можем да причислим белия щъркел и сивия плъх.

Седемте вида лешояди, орли, ястреби и соколи включват 60,7% от останките на всички диви птици. В миналото черният и белоглавият лешояд, както и скалният, царският и малкият креслив орел са били обикновени видове, често срещани в Софийското поле и съседните планини чак до 19 в. До началото на 21 в. глухарът се е срещал все още и на Витоша (на 10 км от София). Вече знаем със сигурност, че в миналото е бил широко разпространен из всички части на страната. Известен е от 12 холоценски археологически обекта, както в Северна, така и в Южна България. Ловният сокол е „критично застрашен“. Съвсем доскоро (2017 г.) дори видът се считаше за изчезнал, но напоследък има съобщения за завръщането му като гнездеща у нас птица.

Стрепетът е обитател на равнинните и хълмисти обширни тревисти местности. В сравнение с голямата дропла е по-толе-

рантен към разчленеността на релефа. И двата вида са изчезнали от природата на България през 60-те години на 20 в. Намирането им във Форума на Сердика доказва, че в Софийското поле е имало благоприятни условия за разпространението на тези степни птици в миналото.

Най-голям интерес от установените хищници в обекта представляват находките (долни челюсти) от евроазиатски рис и кафява мечка. Любопитно е, че макар и възрастна, тази мечка имала череп колкото на леопард. Предполагаме, че е била гържана като домашен любимец и системно е била недохранвана, с което нарастването ѝ значително се забавило.

Интерес представляват и домашните животни. Съставът на отглежданите домашни бозайници и птици е удивително разнообразен. Представени са били 14 форми домашни животни – говедео, бивол, коза, овца, свиня, кон, магаре, заек, куче, котка, кокошка, гъска, патица, гълъб. От птиците най-масово се е отглеждала домашната кокошка, следвана от домашната гъска. Съотношението им било 4:1 в полза на

Голяма дропла (*Otis tarda*). Рис. Златозар З. Боев

Долна лява получелюст от възрастен евроазиатски рис (*Lynx lynx*). Сн. З. Боев

Долна лява получелюст от възрастна кафява мечка (*Ursus arctos*). Сн. З. Боев

първата. Отглеждали са поне 3 породи кокошки, които разграничаваме въз основа на размерните характеристики на техните кости. Около 1/8 от кокошките били джинки (бантамки), т. е. дребни от немесни декоративни породи с тегло 0.450 – 0.900 kg. Едрите месни породи са крайно редки. Повсеместно преобладават кокошките със средни размери. Възможно е те да са били представени с повече от една порода. Най-рядката домашна птица, установена във Форумата на Сердика, е домашният индийски паун. Сердика се оказва вторият античен град в България (след римския град Никопо-

лис ад Иструм), в който са открити останки от пауни.

Сред бозайниците, най-малобройни са останките от домашни зайци. Можем да предположим, че зайцевъдството не е било рядък поминък, но по-дребните заешки кости по-често са оставали незабелязани и несбрани при разкопките. Любопитно е да се отбележи обаче, че костите на домашни котки, които са с размери като на зайците, са много по-често представени сред находките.

Значителна част от кости на кучета се отнасят към една (или повече) дребноразмерни породи на много късокраки кучета, подобни на дакел. Наред с тях е имало и много по-едри (колкото сегашните овчарки) кучета, но те са били по-рядко представени. Говедото е най-многобройното от домашните животни. Домашните говеда в огромното си мнозинство са били късороги (брахицерни). Козевъдството е било силно развито, както и овцевъдството.

Отглежданите магарета са били 3 – 4 пъти по-малобройни от конете. През османския период са били отглеждани и биволи. За България биволът за първи път е споменат едва през 1206 г. Като домашно животно той е бил широко разпространен из обширните предели на Османската империя.

Всичко дотук доказва, че в миналото са били широко практикувани поне три основни поминъка – риболов (вкл. и търговия с риба), лов и животновъдство. Животновъдството е било представено с целия му спектър, а именно птицевъдство, скотовъдство, свиневъдство, коневъдство, зайцевъдство и др. Установеното съотношение между находките от диви и домашни животни показва, че животновъдството е доставяло около 5 пъти повече ресурси, отколкото лова на диви животни. Това са първите по-пълни сведения за бита на някогашните ни съграждани. Винаги е интересно да надникнем в тайните на миналото, затрупано от пръст и камъни, което провокира любопитството ни. ■